

Elżbieta Later Chodyłowa

Akcja Kontynentalna w Skandynawii

Archiwum Emigracji : studia, szkice, dokumenty 1-2 (7-8), 377-380

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE – OMÓWIENIA – POLEMIKI

Akcja Kontynentalna w Skandynawii

Eugeniusz S. Kruszewski, *Akcja Kontynentalna w Skandynawii 1940–1945*. Kopenhaga: Instytut Polsko-Skandynawski, 1993, s. 179 (brak recenzentów).

Profesor Eugeniusz S. Kruszewski, urodzony w 1929 r. w Zbąszyniu, w Wielkopolsce, początkowo życie zawodowe związał z Wybrzeżem. W Sopocie ukończył w 1962 r. Wyższą Szkołę Ekonomiczną uzyskując magisterium z nauk ekonomicznych; potem był wykładowcą w Gdańsku. W 1969 r. ze względów politycznych wyemigrował z Polski. Osiadł na stałe w Kopenhadze, gdzie skupiwszy wokół siebie grupę Polaków, rozwinął szeroką działalność naukową kulturalną i polityczną. Był delegatem Rządu Polskiego na Wychodźstwie w Danii i współtwórcą Naczelnego Komitetu Wolnych Polaków w Danii.

W latach 1972–1974 odbył studia licencjackie w Instytucie Ekonomii Królewskiego Uniwersytetu w Kopenhadze, a w latach 1973–1975 studia doktoranckie na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie. Na tymże Uniwersytecie habilitował się w 1980 r., a w 1985 r. został mianowany profesorem zwyczajnym historii stosunków międzynarodowych Europy Środkowej. Opublikował wiele prac, w tym m.in., takie jak: *Problemy osadnictwa Polaków w Danii 1893–1939* (1980), *Małe państwa w stosunkach międzynarodowych* (1982), *Duńska kandydatura do polskiego tronu 1673–1674* (1985), *Mówią świadkowie Ravensbrück* (2001) i *Polski Instytut w Lund (1939–1972)*, *Zarys historii i dorobek* (2001). Jest również współautorem takich pozycji, jak: *Maria Skłodowska-Curie and Niels Bohr* (1990), *Z dziejów Polski i Skandynawii / Fra Polens og Nordens Historie* (1995), *Katyn skoven og dens hemmelighed* (1996), a także autorem licznych artykułów naukowych.

Profesor Eugeniusz S. Kruszewski jest założycielem i dyrektorem Instytutu Polsko-Skandynawskiego z siedzibą w Kopenhadze, który został powołany 3 X 1985 r. Instytut jest niezależną polską placówką naukowo-badawczą, zajmującą się historią stosunków Polski z krajami nordyckimi. Został on zarejestrowany w *World of learning* oraz ujęty w rejestrze UNESCO *World directory of social science institutions* (wyd. V). W 2001 r. w skład osobowy Instytutu wchodziło dwóch członków honorowych, 15 członków zwyczajnych, 10 członków korespondentów, siedmiu współpracowników i dwóch instytucjonalnych członków wspierających. Organem naukowym Instytutu jest od 1985/1986 r. „Rocznik Instytutu Polsko-Skandynawskiego”, którego XVI tom wyszedł w 2001 r. Głównym celem działalności Profesora Eugeniusza S. Kruszewskiego i Instytutu Polsko-Skandynawskiego jest wymiana doświadczeń i myśli naukowej, współpraca pomiędzy placówkami naukowymi w Polsce i za granicą oraz wymiana kulturalna i promocja kultury polskiej.

W pracy *Akcja Kontynentalna w Skandynawii 1940–1945* Eugeniusz S. Kruszewski przedstawia szczegółowy i wyrazisty obraz Akcji Kontynentalnej w Skandynawii, a głównie w Danii, wraz z jej różnorakimi uwarunkowaniami. Praca oparta jest na szerokiej bazie źródłowej pierwszorzędno stopnia. Autor wykorzystał dokumenty źródłowe znajdujące się w Instytucie Polskim i Mu-

zeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, dokumenty duńskiej Komisji Parlamentarnej oraz dokumenty będące w posiadaniu prywatnych osób. E. S. Kruszewski przeprowadził też wiele wywiadów. Nie wszystkie jednak osoby zaangażowane w ruch oporu chciały wypowiadać się na ten temat, co jest reminiscencją tamtych lat, gdy ruch oporu w ówczesnych eksponowanych kręgach społecznych nie cieszył się zbytnią sympatią. Autor nie miał także możliwości dotarcia do dokumentów Biura Centrali Akcji Kontynentalnej 1940–1945 w Londynie, znajdujących się w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Jednakże, wobec mnogości spożytkowanych źródeł, niedoskonałości te nie umniejszają ogromnej wartości publikacji.

We *Wstępie* na uwagę zasługuje podanie definicji i form cywilnego ruchu oporu (sformułowanych przez Gene Sharpa i Adama Robertsa) oraz jego podobieństw do wojny (według Richarda B. Greggsa).

Sam opis Akcji Kontynentalnej w rozdziale pierwszym obejmuje trzy podrozdziały: 1. *Genezę*, 2. *Założenia i strukturę organizacyjną* oraz 3. *Współpracę z rządem brytyjskim*. Autor w analityczny sposób wychwycił i uwypuklił wszystkie elementy politycznej genezy Akcji Kontynentalnej, podniósł problemy jej założeń i struktury organizacyjnej, a także współpracy z rządem brytyjskim, krytycznie się do nich ustosunkowując. Umieścił w nich informacje streszczające się do poniższych stwierdzeń.

Projekt zorganizowania polskiego podziemia poza krajem został opracowany jesienią 1940 r. przez Jana Libracha, I sekretarza Ambasady RP w Paryżu (późniejszego kierownika Wydziału Akcji Kontynentalnej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych) w memoriale przedłożonym Rządowi jako „szóstej kolumnie”, przez co rozumiano „tajną walkę z wrogiem wszystkimi sposobami z wyłączeniem otwartej walki zbrojnej”. Był to szeroki zakres prac w dziedzinie informacji i dywersji politycznej, propagandowej, wywiadowczej i sabotażowej, ale nie będących sensu stricto żadaną z nich. W latach 1942–1943 w pełni rozwinięta Akcja Kontynentalna obejmowała m.in. Danię i Szwecję pod kryptonimem „Felicja”.

Rozdział drugi: *Skandynawia w czasie II wojny światowej* składa się z trzech podrozdziałów, traktujących o: 1. *Położeniu geopolitycznym*, 2. *Politycznej sytuacji polskiego wychodźstwa* oraz 3. *Polskim życiu społeczno-organizacyjnym*. E. S. Kruszewski w uogólniony, politologiczny sposób podał charakterystykę instytucji i osób, będących obszarem, podmiotem, a zarazem kontekstem działania Akcji Kontynentalnej.

W latach poprzedzających II wojnę światową polityczna droga państw skandynawskich rozeszła się i każde z nich próbowało indywidualnie rozwiązywać problem swego bezpieczeństwa. Neutralność dla państw nordyckich stanowiła jedyną nadzieję na przeżycie wojny. Do walki z Sowietami — sojusznikiem Hitlera została wplątana Finlandia; Danię i Norwegię Niemcy zajęły bez trudu, a neutralna Szwecja pozostała nieobjęta działaniami wojennymi. Zróznicowane państwa skandynawskie reprezentowały w systemie międzynarodowym siłę opartą wyłącznie na moralno-prawnych podstawach. Jednakże ich sytuacja neutralności nie była najlepsza dla wychodźstwa polskiego w tych krajach. Polacy w Skandynawii na ogół wykazywali orientację proaliantką. Nie tylko dzielili los miejscowych społeczeństw, ale też poddani zostali obserwacji władz miejscowych i okupacyjnych. Organizacje polskie nie napotykały w swej działalności poważniejszych trudności, choć sytuacja polityczna czy wojenna zmuszała wychodźców do zaniechania manifestacji polskości. Cała działalność polska nie byłaby możliwa, gdyby Akcja Kontynentalna nie przejęła tajnej opieki nad polskimi instytucjami i nauczycielstwem, jak to miało miejsce w Danii.

W rozdziale trzecim: *Kryptonim „Felicja”* autor omówił działalność organizacji w podrozdziałach: 1. *Cele i zadania*, 2. *Problemy organizacyjne*, 3. *„Felicja” w akcji*, 4. *Trudna jesień* oraz 5. *Walka trwa*. Naukowe podłoże faktów i ciągów wydarzeń E. S. Kruszewski pokrył tu publicystycznym stylem, łatwym w odbiorze, po części fabularnym. Stwierdził on, co następuje. Akcja Kontynentalna była czysto polskim przedsięwzięciem. Rząd postanowił wykorzystać siłę polskiego wychodźstwa do walki wyzwolenczej. Przedsięwzięcie to mieściło się jednocześnie w planach brytyjskich. Kluczową pozycją „Felicji” stała się Dania. W ramach akcji zamierzano zbierać szczególnie informacja o sytuacji politycznej, społecznej i gospodarczej państw skandynawskich ze szczególnym uwzględnieniem Danii i Norwegii i ze specjalnym zwróceniem uwagi na penetrację niemiecką we wszystkich jej formach, a także informacje dotyczące przeciwdziałania tym penetracjom, względnie samoobrony władz miejscowych i społeczeństwa. O zadaniach „Felicji” w Danii informowano stopniowo, sukcesywnie dorzucając tematy i zadania, gdyż rząd polski utrzymywał w tajemnicy pełne plany z nią związane. W pierwszym rządzie chodziło o dobór ludzi. Po długich

próbach kierownikiem Akcji Kontynentalnej na terenie Skandynawii z siedzibą w Sztokholmie został Michał Bukowiński. Miał on do dyspozycji Bolesława Redigera — wicekonsula RP w Malmö, ten zaś miał do pomocy na miejscu Romanę Heinze, w Kopenhadze — Romanę Heltbergową i w Nakskov — Adama R. Sokólskiego. „Felicja” w Danii miała osiem placówek, a do wykonywania zadań przystąpiła pod koniec 1941 r. Działało w niej wtedy dwudziestu mężczyzn i siedem kobiet, a w rezerwie pozostawały setki osób. Trzonem organizacji były „trójki”, wokół których grupowali się dalsi wykonawcy poszczególnych zadań. Była to wyłącznie polska młodzież urodzona w Danii. Akcja rozwijała działalność na płaszczyźnie społecznej, w ramach Związku Polaków w Danii i w Szwecji. Działalność ta obejmowała: 1. organizowanie przetrzutów kurierów i łączników na trasie Szwecja–Dania–Niemcy i w przeciwnym kierunku, 2. pomoc polskim jeńcom wojennym, uciekającym z obozów na terenie Niemiec, 3. pomoc Polakom dezertantom, zmuszonym do służby w Wehrmachcie lub organizacji TODT, 4. zdobywanie informacji o dyslokacjach wojsk, umocnieniach fortyfikacyjnych, obronie przeciwlotniczej, itp., 5. sporządzanie dokumentacji i opisów obiektów stanowiących niemiecką tajemnicę wojskową, 6. zdobywanie oryginałów dokumentów takich, jak: paszporty, przepustki, blankiety urzędowe wszelkiego rodzaju, 7. dystrybucja gazetek, ulotek i innych materiałów propagandowych, 8. obsługa radiostacji, 9. akcje propagandowe mające na celu przekonywanie społeczeństwa o pewnym zwycięstwie aliantów, jak również działania propagandowe wśród żołnierzy niemieckich, osłabiające ich morale. „Felicja” dokonała wiele poważnych akcji w tym zakresie. Jesienią 1943 roku ostrzeżeni R. Heltbergowa i A. R. Sokólski zbiegli do Szwecji, gdzie dowiedzieli się, że nie będą mogli współpracować z Akcją Kontynentalną. Do Szwecji uciekła też Barbara Chelmicka-Mogensen. Kierownictwo organizacji objął Stanisław Henschel. Wiosną 1944 r. nastąpiły dalsze aresztowania członków „Felicji”, w tym m.in. Genowefy Słabodziukówny; aresztowany został też wtedy S. Henschel. Kierownikiem tajnej organizacji polskiej został Lucjan Masłocha, który wraz z żoną Anną (Lone) Mogensen, zdradzony zginął w walce z Niemcami w styczniu 1945 r. w Kopenhadze.

Analizę poczynił „Felicji” autor oparł na jednostkowej ilustracji poszczególnych ośrodków czy ogniw, z uwagi na brak systematycznej dokumentacji, zrozumiałej ze względu na konspiracyjny charakter organizacji. Także relacje z wydarzeń, zwłaszcza w 1944 r., autor był zmuszony z tych samych powodów oprzeć na incydentalnych opisach.

Ukonkretnienie działalności „Felicji” zawarł E. S. Kruszewski w rozdziale czwartym: *Uzupełnienia*. Tworzą je podrozdziały: 1. *Polegli na Polu Chwały* (Życiorysy Lucjana i Anny Masłochów), 2. *Relacja Franciszka J. Malca z Kopenhagi (Rok 1984)* wraz z jego trzema wierszami, 3. *Relacja Michała Lisińskiego ze Sztokholmu (Rok 1985)*, 4. *Nota biograficzna Jana Librachy*, 5. *Nota biograficzna Bolesława Redigera*, 6. *Charakterystyki personalne E-ków w B*, 7. *Charakterystyka* (obejmuje poszczególne osoby stojące na czele „trójek”), 8. *Instrukcja* (przesłana przez Ministra Spraw Wewnętrznych Stanisława Mikołajczyka do „Adama” w Sztokholmie z 22 XII 1941), 9. *List Erika Larsena do Helgi*, 10. *Oznaczenia* (kody opracowane przez kierownictwo Akcji Kontynentalnej w Londynie 25 XI 1941, do wyłącznego użytku „Helgi” — R. Heltbergowej i „Clausy” — A. R. Sokólskiego), 11. *Miesięczny budżet komórki „Felicji” w Malmö*, 12. *Rozliczenie „Anzelma”*, 13. *Notatka* (sporządzona w Londynie dla kierownika Biura Akcji Kontynentalnej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rządu RP E. J. Tomaszewskiego), 14. *Memorandum Bronisława Helczyńskiego* (8 X 1943).

W *Zakończeniu* E. S. Kruszewski podnosi, iż „Felicja” działając przez trzy lata nie została zdekonspirowana ani zdeorganizowana, za wyjątkiem kilku wpadek i nie poniosła większych strat w ludziach oraz w dobrach materialnych. „Felicja” — zdaniem autora — stanowiła jeszcze jeden szczegół tajnego frontu II wojny światowej i dalszy dowód wkładu legalnego rządu polskiego do zwycięstwa nad hitleryzmem.

Dołączone do tekstu pracy *Załączniki* tworzą oryginalne, publikowane po raz pierwszy niezwykle istotne dokumenty. Składają się na nie: 1. Memorandum spisane między S.O.E. a Polskim MSW w sprawie Tajnej Organizacji Polskiej w Danii, 2. Raport „Polacy w Danii pod okupacją niemiecką” z 3 X 1941 r., 3. Sprawozdanie oświatowe za 1942/1943 z 23 XI 1943 r., 4. Sprawozdanie Zarządu Głównego Związku Polaków w Danii z 16 I 1944 r., 5. Statut Związku Polaków w Szwecji, 6. Ulotka „Do Polaków organizacji TODT w Norwegii”.

Pracę kończą streszczenia w języku duńskim i angielskim, wykaz skrótów, bibliografia, wykaz nazw geograficznych i skorowidz nazwisk. W książce znajduje się kilka fotografii i map.

Szczegółowo przedstawiona zawartość publikacji przekonuje o szerokim potraktowaniu problematyki Akcji Kontynentalnej w Skandynawii, o której do tej pory istniały na ogół wzmianki, za wyjątkiem prac G. Nellemanna (nieprecyzyjnych zresztą) oraz prac W. S. Wojciechowskiego. Książka E. S. Kruszewskiego jest pionierska nie tylko w tym sensie, czy ze względu na wykorzystanie niepublikowanych dotąd źródeł, ale również dlatego, iż autor opisywane fakty i zjawiska umieścił w złożonym, bogatym kontekście. Podał tylko pewne fakty, które rzeczywiście miały miejsce, ustalił ich ważność, rzetelnie przy tym wyjaśniając ich przyczyny i skutki. Autor, jako Polak wyczuwający i reprezentujący polski punkt widzenia, w opisie przedmiotu badań dotknął sedna sprawy, zgodnie z prawdą, właściwie go interpretując.

Na uwagę zasługuje treść przypisów, gdyż zamieszczone tam informacje są bardzo istotne i w dużym stopniu uzupełniają treść właściwą książki.

E. S. Kruszewski zaprezentował w swej pracy nie tylko doskonale znawstwo wychodźstwa polskiego w Danii pod względem politycznym, ekonomicznym, społecznym i organizacyjnym, ale też gruntowną znajomość stosunków międzynarodowych oraz praktyki politycznej i dyplomacji. Uwagę zwraca politologiczny język i niepodległościowa terminologia.

Narracja w książce przyjęła różne formy — od generalizacji na wysokim poziomie ogólności jeżeli chodzi o genezę i problemy organizacyjne Akcji Kontynentalnej oraz położenie geopolityczne Skandynawii i sytuację tamtejszego wychodźstwa polskiego — do zwyczajnego, acz bardzo barwnego opowiadania w idiograficznej, właściwej części pracy o akcji „Felicja”, ujętej w literackiej wręcz postaci. Narracja ta odpowiada w pełni wymogom intersubiektywnej komunikowalności.

Wszystko to czyni pracę E. S. Kruszewskiego bardzo ciekawą, łatwą i przyjemną w lekturze. Budzi ona przy tym wiele refleksji nad egzystencją polskiego wychodźstwa w Skandynawii, do którego i sam autor się zalicza, a także zadumy nad dążeniami wolnościowymi i niepodległościowymi poszczególnych osób, grup, instytucji i urzędów. Krzepi serca i wzbudza dumę z przejawów patriotyzmu wychodźstwa polskiego, czym godnie spełnia swój nadrzędny cel. Książkę E. S. Kruszewskiego polecić trzeba zwłaszcza młodszemu pokoleniu, w mentalności którego bardzo nieokreślone pozostaje pojęcie wolności i niepodległości, ideałów którym poświęcało życie tysiące Polaków.

Elżbieta Later Chodyłowa (Poznań)

Lista nieobecności

Anna Ćwiakowska, *Nieobecni*, Łódź: Oficyna Bibliofilów, 2004, 219 s.

Michał Milberger, Amihud Gur, Edmund Neustein, Zev Vilnay, Chone Shmeruk, Andrzej Szczygiński, Symcha Holzberg, Kazimierz Brandys, Aleksander Bernfes, Irena Gaber, Kalman Segal, Devi Tuszyński, Miriam Szir, Cwi Ehrman, R. Sobol-Maslowska, Dawid Denczarski, Michał Gierszgał, Ida Kamińska, Josef Goldkorn, Krystyna Bernard-Sztatler, Samuel L. Shneiderman, Jan Kott, Leopold Held, Ozjasz Hofstatter, Lucja Gliksmán, Arie Ben-Tov, Czesław Slezak, Artur Eisenbach, Fanny Solomian-Loc, bracia Turkow. Anna Ćwiakowska w swojej najnowszej książce odczytuje taką właśnie niealfabetyczną listę obecności, a może raczej nieobecności, czy też jedno i drugie zarazem. Są wśród tych „nieobecnych” artyści, pisarze, dziennikarze, naukowcy różnych dziedzin, działacze społeczni, ludzie wybitni, a czasami po prostu interesujący, choć nie zawsze sławni.

Autorka, jednocześnie Polka, Żydówka i Izraelka, została wplątana w niestety typowe dla jej pokolenia okrucieństwa historii. W bardzo wczesnej młodości nie ominął jej hitlerowski obóz koncentracyjny, utrata większości najbliższych. Po wojnie zaczęła od nowa układać swoje życie w swoim kraju. Pracowała w katowickim oddziale Polskiego Radia. Była żoną Polaka, potem wdową po nim. W obłędnym roku 1968 polowanie na czarownice objęło jednak również ją. W dojrzałym wieku znalazła nową ojczyznę — Izrael. Kontynuowała pracę dziennikarską. Miejsce